

Kitabiyat

Yazar Bilgileri Author(s)

Dr.

Mustafa SOYCAN

Millî Eğitim Bakanlığı

mustafasoycan16@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3619-0005

Künye Bilgisi / Copyright Information

Adem APAK-Adnan DEMİRCAN, *Hız. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler*.

İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021.

440 sayfa.

ISBN: 9786059437479.

Anahtar Kelimeler / Keywords

Siyer / Sira

Peygamber / Prophet

Müşrikler / Polytheists

İlişki / Relationship

Kitap İncelemesi / Book Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi/Received 12/11/2023

Kabul Tarihi/Accepted 27/12/2023

▪ Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Mustafa SOYCAN, "Adem Apak-Adnan Demircan. *Hız. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021", *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi*, 1/1 (Aralık 2023), 80-94.

Hız. Peygamber'in hayatı, mücadelesi, ahlaki özellikleri, siyasi ve askerî faaliyetleri ve teşrideki yeri hakkında başlangıçtan günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı Kur'an'ın tanıttığı örnek peygamber anlayışıyla uyumlu, bir kısmı mezhepsel ve ideolojik kaygılarla, bir kısmı da literal bir okumaya elverişli bir şekilde kaleme alınmıştır. Özellikle günümüzde Kur'an'ın temel ilke ve amaçlarıyla çelişen, ilmî hüviyetten yoksun, tarihsel gerçeklikle çelişen, zaman ve mekân ilişkisi gözetmeyen olağanüstü peygamber tasavvurlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu da müminlerin bilinçlerini yaralamakta, gerçeklik duygularını zedeleyerek Hz. Peygamber'in misyon ve vizyonu hakkında tutarlı ve bütüncül bir yaklaşım sergilemelerine mâni olmaktadır. Adem Apak ve Adnan Demircan, Müslümanların zihnin ve gönül dünyalarında sahih bir peygamber tasavvuru oluşturmak amacıyla daha önceki çalışmalarının devamı niteliğindeki *Hız. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler* adlı eseri kaleme almışlardır. Çalışmamızda; Apak ve Demircan'ın birlikte kaleme aldıkları bu eser tanıtılmaya ve kritik edilmeye çalışılmıştır. Eserin amacı, üslubu, şekilsel özellikleri, içeriği, hitap ettiği kitle ve literatüre olan katkısı üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Adem Apak ve Adnan Demircan'ın bu çalışmaları, Hz. Peygamber'in risalet görevine başlayıp sona erinceye kadar müşriklerle ilişkilerini konu edinen özgün bir tematik çalışmadır. Eseri yayın hayatına kazandıran Kuramer, İslam'ın ilk asli kaynağı ve temeli olan Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamının bilgi altyapısını oluşturarak dinin doğru anlaşılmasını sağlamak için Kur'an'ın geldiği ortamın bütün yönleriyle tanıtılmasına katkı sağlamak amacıyla daha önce Adem Apak'ın *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu* ve Adnan Demircan'ın *Kur'an'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler* adlı eserlerini yayınlamıştır. 2021 yılında yayınlanan *Hız. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler* adlı eser, müelliflerin bu alandaki çalışmalarının devamı niteliğindedir. Bu yönüyle eser, İslam tarihini senkronize bir şekilde okumaya katkı sunarak gerçekçi ve örnek alınabilecek bir peygamber tasavvuru oluşturmaya katkı sunmaktadır.

Bu ortak çalışma serideki diğer kitaplar gibi şekil özellikleri ve editöryal olarak özenle hazırlanmıştır. Yazarlar, temel İslam tarihi

kaynakları, çağdaş dönemde yapılan tezler, yazılan kitap ve makaleler, ansiklopedi maddeleri ve Batılı kaynaklardan oluşan oldukça zengin bir literatürden yararlanarak eseri kaleme almışlardır. Eserin ilk bölümünde 150, ikinci bölümünde 80'den fazla kaynağa ve toplamda 1065 dipnota yer verilmesi, eserin dipnot ve kaynakça açısından oldukça zengin olduğunu göstermektedir. İlgili yerlerde okuyucuların ileri okumalar yapmalarına imkân sağlamak için literatür önerisinde bulunmuş, ayrıntılı dizin ve tablolara yer verilmiştir. Kitabı benzerlerinden farklı kılan en önemli unsurlardan birisi, siyer kaynaklarında nüzul bağlamında Kur'an'a yapılan atıfların tablolar hâlinde sunularak akademik çalışmalar için referans teşkil etmesidir. Ayrıca eserin ilk bölümündeki imla ve yazım hataları ile bütününde tazim ifadelerinde standardın olmaması dikkat çekmektedir. Eser, iki farklı yazar tarafından kaleme alınmasına rağmen ortak bir metot takip edilerek üslup birliği ve kurgusal bütünlük sağlanmıştır.

Kitabın ele almış olduğu konu hakkında Mehmet Ali Kapar tarafından *Hız. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri* adlı eser kaleme alınmıştır. Yine Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi*, İzzet Derveze'nin *Hız. Muhammed'in Hayatı* isimli eserlerinde konu müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca Wadah Khanfar'ın *İlk Bahar* isimli eseri, Hız. Peygamber'in hayatını müşriklerle ilişkiler üzerinden ele almaktadır.

Akıcı ve anlaşılır bir üsluba sahip olan eser lisans ve lisansüstü düzeye hitap etmektedir. Kitap her ne kadar Hız. Peygamber'in müşriklerle ilişkisini esas alan bir çerçevede hazırlanmış olsa da Hız. Peygamber'in mücadelesinin merkezinde daha çok müşrikler yer aldığı için bir nevi Hız. Peygamber'in hayatının genel bir çerçevesini de çizmiştir. Çalışmayı özgün kılan en önemli husus Hız. Peygamber'in müşriklerle ilişkisine dair temel kaynaklarda yer alan bilgilerin Kur'an'la birlikte değerlendirilmesi ve bunların tarih perspektifinden ele alınmış olmasıdır. Eserin önemli özelliklerinden birisi de Hız. Peygamber'in müşriklerle ilişkisini ele alırken onun mücadelesini psikolojik, sosyolojik, ekonomik, kültürel, siyasi ve stratejik boyutlarıyla birlikte alarak objektif bir tarih anlayışı ortaya koymaya çalışmasıdır. Bu yöntem öznel peygamber tasavvurlarının

oluşturduğu ideolojik algıların giderilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Kitap; önsöz, giriş, sonuç, kaynakça, ekler ve dizin dışında iki bölümden oluşmaktadır. Önsöz ortak bir şekilde kaleme alınmıştır. Birinci bölüm “Mekke Döneminde Müşriklerle İlişkiler” başlığı altında Adnan Demircan tarafından yazılmış ve on beş alt başlık hâlinde incelenmiştir (s. 37-217).

Eserin giriş kısmında Hz. Peygamber’in müşriklerle ilişkilerinde kaynak olarak kullanılacak literatüre yer verilmiş, bunların kaynaklık değeri ve nasıl yararlanılması gerektiğine dair genel bir çerçeve çizilmiş, konuyla ilgili temel kavramlar ele alınmıştır. Müşriklerle ilişkiler hakkındaki bilgiler başlangıçta sözlü gelenek içerisinde şekillendiği için kaynakların kullanılmasında izlenmesi gereken metot hakkında bilgi verilmiştir (s. 13-33).

Adnan Demircan, Hz. Peygamber’in Mekke döneminde müşriklerle ilişkisini ele alırken başta Hz. Peygamber’in risaleti öncesi Mekke toplumdaki konumunu, risaletiyle birlikte yaşamış olduğu vahiy tecrübesine yer vermiş ve bu dönemde yaygın kabulün aksine peygamberlik iddiasına götürecek bir ortam içerisinde olmadığını belirtmiştir. Yazar, Hz. Peygamber’in risaleti öncesi yaşadığı bazı şeylerin nübüvvete giden sürecin bir parçası olarak değerlendirilebileceğini fakat bu konudaki bilgilerin çok sınırlı olduğunu belirtmektedir. Rivayetlerden hareketle de Hz. Muhammed’in, peygamberliğin başladığı aşamaya gelinceye kadar farklı bir süreç yaşadığını, peygamberliğin onun hayatında yeni bir aşama olduğunu belirterek olup bitenlerin olağanüstü bir süreçten ibaret olmayıp sünnetullahı uygun bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmiştir¹ (s. 37-47).

Adnan Demircan, Hz. Peygamber’in müşriklerle ilişkisini ele alırken okuyucunun zihninde sahîh bir peygamber tasavvurunun

¹ Muhammed Hamidullah da bu konuda yazarla benzer görüşleri paylaşmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber, ilk vahiy inmeden önce tebliğ vazifesiyle ilgili herhangi bir bilgiye sahip değildi. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1995), 1/82.

oluşması için ilk vahiy hakkındaki rivayetlerden hareketle oluşan iki farklı yaklaşımdan söz etmiştir. Bunlardan ilki “beşer Muhammed” çerçevesinde şekillenen anlayış, diğeri de “gizemli ve mucizevi bir hayat” anlatımını tercih eden anlayış. Yazar bu konuda şu öneride bulunmuştur: Söz konusu rivayetler, Kur’an’ın hakemliğine başvurularak, Arapların inançlarıyla ilgili sağlıklı tasvirler ortaya koyarak ve bu tasvirlerle birlikte erken dönemde Müslüman olanların geçmişten getirdikleri kültürün mahiyeti dikkate alınarak anlaşılmalıdır. Yine yazara göre Hz. Muhammed’in peygamberliğinin, ilk vahiy tecrübesinden önce ehl-i kitaba mensup din adamları ve kâhinlerce bilindiğine dair rivayetlere de ihtiyatla yaklaşmak gerekir² (s. 48-64).

Yazar, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin ilk yıllarını “ilk tebliğ”, “pasif tebliğ dönemi” ve “fetret-i vahiy” başlıkları altında incelemiştir. “Açık davet ve tepkiler” başlığı altında Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki ilişkilerin seyri, ilk Müslüman olanların kimliğine dair rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerden hareketle ilk Müslümanların kimliklerine ve özelliklerine dair özgün sonuçlara ulaşmıştır. Bu bölümde Mekke’de Müslüman olanların kabilelere göre dağılımı tablo hâlinde sunularak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmıştır. Ayrıca yazar bu bölümde ilk Müslümanların İslam’ı seçme nedenlerine de yer vermiş ve temel amilin Hz. Peygamber’in nübüvvet öncesi oluşturduğu güven duygusunun olduğunu belirterek olağanüstü içerikli rivayet ve anlayışlara ihtiyatlı bir yaklaşım göstermiştir (s. 71-77).

Adnan Demircan, Mekke müşriklerinin İslam tebliğine karşı çıkmalarının sosyal, ekonomik, psikolojik ve siyasi nedenleri hakkında İslam öncesi Arap toplumsal yapısını nesnel bir şekilde analiz ederek önemli sonuçlara ulaşmış ve bunları başlıklar hâlinde açıklamıştır. Hz. Peygamber’in nübüvvetine karşı meydan okuyan kişilerin Allah

² Muhammed Hamidullah, bir peygamberden beklenen şeyin doğumundan itibaren mucizeler göstermesi olduğunu ifade ederek bu rivayetlerin bir kısmını eserinde nakletmiştir. bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/42-50; Konu hakkındaki değerlendirmeler için bk. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 81-90.

tarafından cezalandırıldığına ilişkin rivayetlerin yanı sıra, ölümlerinin sıradanlığına dair anlatımlara da yer vermiş ve konu hakkındaki görüşünü şu ifadelerle ortaya koymuştur: “Müşriklerin dünyada cezalandırılarak öldüklerine dair bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Geleneksel olarak olağanüstü ölüm vurgusunun Allah’ın müşrikleri dünyada da cezasız bırakmadığı inancının yansıması olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte bazı müşriklerin ölüm şekli, bu kanaatlerin bir kısmını destekler mahiyete sahiptir.”³

Kitabın bu kısmında müşrik liderlerin mensup oldukları kabilelerinin Mutayyebûn-Ahlâf ittifakındaki konumlarını tablo hâlinde sunularak dönemin kabile yapısı ve siyasi hayatı hakkında genel bir perspektif sunulmuştur. Hz. Peygamber’e tepki gösteren müşrik liderlerinin bir kısmı Hâşimoğullarının da mensup olduğu Mutayyebûn ittifakına bağlı iken bir kısmı Ahlâf ittifakına bağlıdır. Hz. Peygamber’in büyük dedelerinden Kusay’dan miras kalan görevlerin paylaşımı etrafında ortaya çıkan ihtilaf çerçevesinde şekillenen Mutayyebûn ve Ahlâf ittifakları sonraki dönemlerde de kabilelerin ilişkilerinde önemli bir belirleyici olmuştur. Bu ittifakların etkisini Resulullah’ın davet sürecinde de görmek mümkündür⁴ (s. 78-124).

Yazar, şiddete maruz kalan zayıf Müslümanlar hakkında genel kabulden farklı bazı değerlendirmeler yapmıştır. Müellif, işkence ve baskıya maruz kalanların kabileleri, kabilelerindeki anlaşmalı, köle veya azatlı olup olmadıkları, kabilenin yeni dine karşı tutumunu göz önünde bulundurarak konu hakkında şu sonuçlara ulaşmıştır: Mekke döneminde bazı Müslümanlar ciddi bir baskıya maruz kalırken bazılarının akrabalarının daha müsamahakâr tutumları sebebiyle fazla

³ İlk dönem siyer kaynaklarından Belâzürî bu konu hakkında birçok rivayet nakletmiş ve rivayetler hakkında farklı yorumlara yer vermiştir. Bu da ilk dönemden itibaren konu hakkında farklı yaklaşımların varlığını göstermektedir. bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-çrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2020). 1/16-191. Konu hakkında bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. (Kahire: y.y. 1979). 1/401; 2/463-469.

⁴ Bu tasnif bilimsel bir metotla yapılmadığı takdirde öznel tarih anlayışlarına neden olmaktadır. bk. Wadah Khanfar, *İlk Bahar*, çev. Mehmet Yuşa Solak-Hasan Hacak. (İstanbul: Vadi Yayınları, 2021). 41-61, 125, 135, 139.

şiddet ve baskıya maruz kalmamışlardır. Güçlü bir kabilesi ve savununu olmayan Müslümanlar daha büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Onlar işkence görebiliyor ve hakaretlere maruz kalabiliyorlardı. İşkence ile yüz yüze kalanların bazıları İslâm'dan dönmüş, bazıları sebat göstermişti. Diğer bir kısmı da inkâr etmeden onların istediğini yapmıştı. Eşraftan bir kısım kişiler de Müslüman olduktan sonra fitneye düşüp şirke sapmıştır. İslâm tarihi kaynakları, Hz. Peygamber'in davetine karşı ikircikli tutum takınanları ve daha önce Müslüman olup sonra irtidat edenlerin tutumunu geri plana atma eğilimini yansıtmaktadır. Böyle bir tutum ortaya koyanların da ya alay ya da ihanet kastıyla hareket ettikleri üzerinde durmaktadırlar. Ancak bir insanın inancıyla ilgili tereddütler yaşaması değişik nedenlerden dolayı mümkündür⁵ (s. 127-141).

Yazar, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine de yer vererek fiilî mücadelenin fikrî boyutuyla birlikte anlaşılmasının zeminini oluşturmuştur (s. 142-154). Habeşistan'a hicreti de bu açıdan yorumlamıştır. Yazar, bu hicretin genel kabulün aksine sürece yayılarak gerçekleştiğini belirtmekte ve iki farklı hicretin gerçekleştiğine dair rivayetlerin ilk rivayetteki bazı bilgilerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmış olabileceğini ifade etmektedir.⁶

Adnan Demircan, Hz. Peygamber'in hayatına dair kaleme alınan birçok eserde tesadüf edemediğimiz Mekke Dönemi'nde meydana gelen "muâhât" da yer vermiştir. Yazar, Müslümanlar

⁵ İbrahim Sarıçam, Mekke döneminde müşriklerin yaptıkları işkence ve baskılar neticesinde Müslüman olanlardan hiçbirinin İslâm'dan dönmediğini belirtmektedir. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004). 92; İzzet Derveze ise Kur'an'daki bazı âyetlerden yola çıkarak bunun mümkün olabileceğini ima etmiştir. İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015). 2/132-133. İhsan Süreyya Sırma ise böyle bir bilgiye hiç yer vermemiştir. İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Mekke Dönemi ve İşkence*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021). 87-88. Bu yaklaşımlar yazarın konu hakkındaki tezini doğrulamaktadır.

⁶ Muhammed Hamidullah ve İbrahim Sarıçam, Habeşistan'a iki farklı hicretin gerçekleştiğini belirtmektedirler. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/109-111; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 100-104. Adnan Demircan, *Siyer* isimli eserinde ise bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir: Mekkeli müşriklerin Müslümanlara yönelik baskı ve şiddeti artınca ilk muhacirlerden sonra da Habeşistan'a hicretler devam etti. Adnan Demircan, *Siyer*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019). 256-257.

arasında bir kardeşlik ilanı olan muâhâtın, daha çok Medine döneminde meydana gelmiş olduğunu vurgulamış ise de Hz. Peygamber'in hicretten önce de Müslümanların dayanışma içinde hareket etmeleri, böylece müşriklerden gelebilecek zararlardan korunmaları hedefiyle muâhât yaptığını dile getirmektedir⁷ (s.173).

Müellif, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e yönelik düzeyi farklılaşan baskılardan sonuç alamayınca ona desteği engellemek amacıyla Hâşimoğullarına uygulamış oldukları ambargoya da yer vermiş ve boykotla birlikte Ebû Cehil'in kabilesini terk ettiğine dair bilginin, dönemin kabile dayanışması ve liderlik anlayışı nedeniyle ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmiştir⁸ (s. 175-183).

Adnan Demircan, Medine'ye hicret kararıyla ilgili rivayetleri değerlendirerek şu sonuca ulaşmıştır: Hicret planlı bir eylemdir. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in ne yapacağı konusunda tereddütlü olduğu ya da bir stratejisinin olmadığı anlamına gelen bir görüş tercih edilmiştir.⁹ Ancak genel anlatım, ciddi bir planlama yapıldığını ve stratejik adımlar atıldığını göstermektedir. Yazara göre nüzûl dönemi olaylarının tamamen görünmeyen bir el tarafından yönetildiğine dair iddiaları temellendirmek üzere sonradan literatüre birtakım bilgiler dâhil edilmiştir. Hz. Peygamber'in mağarada bulunduğu sırada meydana geldiği rivayet edilen bazı olağanüstü hadiseler buna örnek olarak gösterilebilir¹⁰ (s. 199-215).

⁷ İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Muâhât" maddesinde de Mekke Dönemi'nde yapılmış bir muâhâta değinilmemiştir. Hüseyin Algül, "Muâhât", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2020). 30/306-307.

⁸ Muhammed Hamidullah, Ebû Leheb'in boykota katılmayıp müşriklerle birlikte hareket ettiğini belirtmektedir. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/113.

⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-êsrâf*, 1/303.

¹⁰ Adnan Demircan, "Hz. Peygamber'in Hicreti" *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 1-32. Konu hakkında İslâm Ansiklopedisi'ndeki değerlendirme şu şekildedir: Müşriklerin mağaraya bakmadan dönmelerine sebep olarak, bir örümceğin mağaranın ağzına ağ ördüğünü ifade eden rivayetler pek çok muhaddis tarafından "hasen" olarak değerlendirilmiştir. Bu rivayetlerin reddini gerekli kılacak bir sebep de mevcut değildir. Ahmet Önkal, "Hicret", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998). 17/458-462; Muhammed Hamidullah, Medine'ye hicretin planlı bir eylem olduğunu belirtmekle birlikte hicret sürecinde Hz. Peygamber'in bazı mucizelere şahitlik ettiğine dair rivayetlerin sahih olduğunu kabul etmektedir. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/161-167.

Adnan Demircan, “Mekke Döneminde Müşriklerle İlişkiler” bölümünü Hz. Peygamber’e suikast teşebbüsüne yer vererek sonlandırmıştır.

Risaletin ilk dönemiyle ilgili kaynaklar hem sınırlı hem de bu sınırlı kaynaklardaki rivayetler farklılık arz edip birbiriyle çelişmektedir. Mezhepsel ve ideolojik bariyerlerden dolayı bunların yeterince tahkik ve tenkide tabi tutulamaması günümüzde siyer yazımının başlıca zorluklarından birisidir. Eserin ilk kısmında bu hususlar göz önünde bulundurularak bariyerler aşılmaya çalışılmış, özellikle bu konularla hususi olarak ilgilenenlere rehberlik edecek temel ilkelere işaret edildiğini söyleyebiliriz. Bu bölümdeki en önemli eksikliğin, şahısların biyografisi ve kabilelerle ilgili verilen bilgilerin çoğunluğunun, Belâzürî’nin *Ensâbü’l-eshrâf* isimli eserinden aynen tercüme edilip yeterince tashih edilmemesi ve içeriği doğrudan ilgilendirmeyen hususlara yer verilmesidir.

Eserin “Medine Döneminde Müşriklerle İlişkiler” başlıklı ikinci bölümü (s. 219-369) Adem Apak tarafından kaleme alınmıştır.

Yazar, bu bölümde Hz. Peygamber’in hicreti sonrası müşriklerle ilişkilerinin seyrine dair genel bir çerçeve çizmiştir. Hz. Peygamber’in Medine döneminde tebliğ faaliyetlerini yürütürken sosyal, siyasi, iktisadi imkân ve şartları dikkate alarak oldukça planlı ve programlı bir tebliğ faaliyetine giriştiğini geniş bir perspektifle sunarak Hz. Peygamber’in risaletini evrensel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Müellif, eserin bu bölümünde tarihi olayların birbirinden bağımsız olmadığını, tarihin süreklilik arz ettiğini büyük bir vukufiyetle ortaya koymuş ve Hz. Peygamber’in Medine dönemindeki faaliyetlerinin siyasi ve stratejik yönünü bütünsel bir açıdan değerlendirmiştir. Bu yöntemi takip ederek literal okumalarda pek tesadüf edemediğimiz risaletin çok yönlü evrensel misyonunu ön plana çıkarmıştır.

Adem Apak, öncelikle Hz. Peygamber’in Medine’deki amacına ve bununla ilgili çalışmalarına dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber ilk önce Medine’de yeni bir toplum inşa etme çabasına girişmiş, bunu gerçekleştirmek için de öncelikle Müslümanlara merkez teşkil edecek

olan mescidi inşa etmiştir. Bu adımını müteakip muhacirlerle ensar arasında kardeşlik (muâhât) tesis etmiştir. Hz. Peygamber'in bu çabaları Arap sosyal yapısında yaşanacak olan büyük değişimin ilk adımlarından birisidir. Bu uygulamayla toplumsal birliktelik nesep esası yerine manevi temele dayandırılmış; soya bağlı kabilevi ittifak akidevi ittifaka dönüştürülerek kabile ve aşiretin yerini ümmet ve millet almıştır. Hz. Peygamber, Medine'de Müslümanların maddi-manevi birliğini sağladıktan sonra ikinci aşama olarak Medine Anayasası olarak bilinen ve şehirde yaşayan Arap ve Yahudileri, Medine vatandaşlığı merkezinde hukuki bir çerçevede bir araya getirmiştir. Yeni durumda Hz. Peygamber, müminler nazarında peygamberlik ve devlet başkanlığı görevini birlikte taşımaya başlamıştır (s. 221-236).

Yazar, hicretin 2. yılında savaş hakkında inen ilk âyeti (Hac, 22/39.) şu şekilde yorumlayarak günümüzdeki yanlış algı ve ön yargıları gidermeye çalışmıştır: Savaş hakkında ilk inen âyet, inkârın tahribatının engellenmesi amacına matuftur. Bu izin, savaşarak ve kılıç kullanarak dini yayma izni veya emri değil, tam aksine sahip olunan inanç değerlerinin yok edilmesine karşı bu değerleri koruma hakkını kullanmaları için verilen bir ruhsattır. Savaş izninin verilmesiyle birlikte Resulullah Medine dışına küçük askeri birlikler göndermeye başlamıştır. Fakat Resulullah henüz fiilî savaş başlamadan önce Müslümanların en büyük düşmanları olan Kureyşlilerin kervanlarını hedef alan bazı askeri hamleler başlatmıştır. Yazar, Resûlullah'ın bu girişimlerin temel amacının Kureyş ticaret kervanlarının geçiş güzergâhını güvensizleştirerek ekonomik yaptırım uygulamak olduğunu belirtmektedir. Müellif, Resulullah'ın Kureyş kervanlarına karşı tutumu hakkında müsteşriklerin yağmalama ve gasp iddialarını da ele almış ve bu tutarsız iddiaların mesnetsiz olduğunu şu tarihi gerekçelerle reddetmiştir: Bu seriyyelerde dikkat çeken en önemli husus Müslümanların sadece savaş hâlinde oldukları Mekkelilere ait kervanları hedef alıp, ülkedeki diğer topluluklara müdahale etmemiş

olmalarıdır. Bu adımlarda basit yağmalama ve çete faaliyetlerinden farklı olarak bir savaş hukuku söz konusudur¹¹ (s. 221-236).

Yazar, “Mekke Müşrikleriyle Mücadele” başlığı altında Bedir, Uhud ve Hendek gazveleri, Hudeybiye Müsâlahası ve Mekke’nin fethini ele almıştır. Özellikle bu savaşlar esnasında yaşananları savunmacı veya yüceltici anlayışların aksine Kur’an perspektifinden objektif bir şekilde değerlendirmiştir. Müşriklere yapılan savaşların askeri, siyasi ve ekonomik sonuçlarından hareketle Hz. Peygamber’in izlemiş olduğu stratejinin genel çerçevesini çizmiştir. Ayrıca Hudeybiye Anlaşması’nın olağanüstü gelişmelerin bir neticesi olmadığını, Allah Resulü’nün Mekke’ye dönüş için attığı ilk adımlardan birisi olarak görülmesi gerektiğini nedenleriyle birlikte belirterek tarihsel olayların birden çok nedeni ve bileşeni olduğunu ortaya koymuştur (s. 237-279).

Hz. Peygamber fetih öncesi komutanlarına mecbur kalmadıkça savaşmamalarını, sadece savaş başlatanlara karşılık vermelerini, çarpışmalar sonrasında kaçanları da takip etmemelerini, yeni düşmanlıklara neden olmaması için askerlerine taşkınlık yapmamalarını ve intikam hissiyle hareket etmemelerini emretmiştir. Yazar, Mekke’nin fethi sürecinde Hz. Peygamber’in tutumuna dair verdiği bu bilgilerden hareketle risaletin evrensel misyonunu ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece O’nun mesajının çağlar ötesine nasıl ulaştığını ve bugün ona inanların nasıl davranması gerektiğine dair önemli sonuçlara ulaşmıştır.

Hz. Peygamber, fetih sonrası şehirde genel af ilan etmiş, sadece Müslümanların gerek can güvenliğini gerekse de inançlarını hedef alan bazı kişileri cezalandırmıştır. Fakat İkrime b. Ebû Cehil, Abdullah b. Sa’d ve Safvân b. Ümeyye gibi bazı şahısları affetmiştir. Yazar bunun gerekçesini şu şekilde izah etmiştir: Bu şahıslar Mekke adına

¹¹ Müsteşriklere göre savaşı isteyen ve başlatan taraf Müslümanlardır ve temel amaç ganimet elde etmektir. bk. W. Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001), 110-118. Konu hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Mustafa Soycan, “Hz. Peygamber’in Savaşlarının Ahlaki Boyutu” *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2022), 475-510.

Müslümanlara karşı düzenlenen faaliyetlere öncülük etmişler ve öldürülmeyi hak etmişlerdi. Fakat Hz. Peygamber'in öncelikli hedefi suçluları cezalandırmak değil, gönülleri kazanmaktı. Eğer şehrin önderi konumunda olan bu insanları ölümle cezalandırsaydı Mekke ve Medine halklarının bir araya gelmesi hedefini gerçekleştirmesi oldukça zorlaşırdı. Yine yazar, fetih sonrası Resulullah'ın Mekke siyasi yapısıyla ilgili tasarruflarına yer vermiş ve bunun Müslümanlar tarafından nasıl anlaşılması gerektiğini belirtmiştir (s. 314-330).

Adem Apak, "Kureyş Dışındaki Müşrik Araplarla Münasebetler" başlığı altında öncelikle Arap sosyal ve siyasi hayatı hakkında bilgi vermektedir. Hz. Peygamber, İslam'ın yayılması ve siyasi hâkimiyetin tesisi için öncelikle Medine'de bulunan üç Yahudi kabilesi ve iki Arap kabilesiyle anlaşma yaparak küçük bir şehir devletinin kurulmasını sağlamıştı. Bu toplulukları hukuk çerçevesinde bir araya getirdikten sonra ikinci olarak Arap Yarımadası'nda yeni dost ve müttefikler edinmeye yönelmiştir. Onun bu husustaki muhatapları ise Mekke dışındaki müşrik Araplar oluşturmuştur. Fakat bu kabileler İslam'a girmedikleri için bu ilişkiler genel olarak gazveler, seriyyeler ve tebliğci görevlendirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Müellif, gazve ve seriyye kavramlarını açıkladıktan sonra Hz. Peygamber'in gazveleri düzenleme nedenlerine yer vermiştir. Müşrik Arap kabilelerini hedef alan bu gazvelerin en önemlileri Karkaratülküdr, Züemer, Müreysi' ve Huneyn gazveleridir (s. 331-348).

Yazar, "Tebliğ Heyetleri" başlığı altında Resûlullah'ın hicretten sonra gerek kendi teşebbüsü, gerekse de gelen talepler doğrultusunda İslâm'ı tebliğ için özellikle Suffe'de eğitim görmüş Müslümanları Arabistan'ın çeşitli bölgelerine gönderdiğini ve bu çabaların İslâm'ın yayılmasında önemli bir rol oynadığını belirtmiş, bunlardan Recî' ve Bî'rîmaûne heyetlerinin yaşadıkları trajediye yer vermiştir (s. 335-364).

Adem Apak, ikinci bölümü "Müşriklerle Yapılan Anlaşmaların Sonlandırılması" başlığı altında, sîret-nüzul ilişkisi bağlamında sonlandırmıştır. O, bu başlık altında Tevbe sûresinin ilgili ayetlerinin açıklamalarına yer vermiş ve bu âyetlerin içerdiği mesajları yorumlamıştır. Buna göre müşrik Araplara Arabistan'da

yaşayabilmeleri için Müslüman olmaktan başka seçenek bırakılmamış ve bu hadiseden kısa bir süre sonra putperest Araplar kabileler hâlinde Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını açıklamaya başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler sonucunda Arabistan'da tevhit-şirk mücadelesi sonra ermiş, bölge İslam'ın hâkimiyeti altına girmiştir (s. 365-367).

Yazarın, eserin ikinci kısmında tarihî olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini eş zamanlı ve art zamanlı bir şekilde tespit ederek tarihsel bütünlük, tutarlılık ve sürekliliği büyük bir yetkinlikle ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmanın, Hz. Peygamber'in müşriklerle ilişkisini, salt siyasi olaylar üzerinden değil de Kur'an'ın nüzul süreciyle birlikte değerlendirmesi, olayları Kur'an-ı Kerim'le birlikte temel siyer kaynakları ve hadis külliyatını senkronize ederek ele alması, bilimsel metodu takip ederek genellemelerden uzak durması, ilgili rivayetleri mutedil bir üslupla değerlendirmesi, temel olayları değerlendirirken Arap toplumunun insan, evren ve din anlayışını; sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını dikkate alması nedeniyle önemli bir boşluğu doldurduğunu ve alanına çok önemli katkılar sağladığını düşünmekteyiz.

Kaynakça

Algül, Hüseyin. “Muâhât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30/306-307. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî. *Ensâbü'l-eşrâf*. çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Demircan, Adnan. “Hz. Peygamber’in Hicreti” *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Ağustos 2017), 1-32.

Demircan, Adnan. *Siyer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.

Kapar, Mehmet Ali. *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*. Konya: Beyan Yayınları, 1993.

Khandar, Wadah. *İlk Bahar*. çev. Mehmet Yuşa Solak-Hasan Hacak. İstanbul: Vadi Yayınları, 2021.

Muhammed Hamidullah. *İslâm Peygamberi*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1995.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Kahire: y.y., 1979.

Önkal, Ahmet. “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Sırma, İhsan Süreyya. *İslâmî Tebliğin Mekke Dönemi ve İşkence*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.

Soycan, Mustafa. “Hz. Peygamber’in Savaşlarının Ahlaki Boyutu”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2022), 475-510.

Watt, W. Montgomery. *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*. çev. Ünal Çağlar. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001.